

Landskapets resurser

Artiklarna i detta nummer av *Bebyggelsehistorisk tidskrift* handlar på olika sätt om landskapets resurser, ett inte helt ovanligt tema i tidskriften. Tre av dem är skrivna av personer med anknytning till det tvärvetenskapliga forskningsprojektet ”Flexibilitet som tradition. Näringar och kulturmönster i skogsbygd under 1000 år”, även kallat Ängersjöprojektet efter den by i norra Hälsingland som varit centralpunkt för forskningen. Projektet har tidigare avsatt flera artiklar i *BHT*.

Artiklarna i numret handlar om hur människan på olika vis och under olika tidsperioder utnyttjat landskapets resurser. Det kan ha varit sädesodling på åkrar och utnyttjande av betesmark för kreatur, men också utmarksbruk som skogsbete, jakt och fiske. Eller som en mer modern företeelse: att utnyttja kulturarvet i landskapet för turism.

Men flera av artiklarna handlar också om en annan aspekt av ”landskapets resurser”, nämligen landskapet som källa till gångna tiders resursutnyttjande och samhällsorganisationer. Bidrag från discipliner som arkeologi, vegetationshistoria och kulturgeografi pekar på svårigheterna att tolka detta källmaterial, men också de spännande möjligheterna. Detta gör att artiklarna slutar i nya spännande tolkningar, som uppmanar till förnyade diskussioner av ibland gamla problem som ansetts lösta.

I numrets första artikel tar arkeologen *Gert Magnusson* och vegetationshistorikern *Ulf Segerström* upp ett både allmänt och specifikt problem. Det allmänna kan lite hårddraget formuleras som: Hur gör man när en vetenskaplig tradition kommer fram till en bestämd tolkning av en fråga, medan en annan tradition kommer fram till en helt annan? Ska man strida, vässa sina respektive argument och hävda sitt eget tolkningsföreträde? Eller ska man utan att göra avkall på sin egen profession och prestigelöst samarbeta under ständiga diskussioner för att kanske tillsammans kunna ta ett steg tillbaka och hitta en möjlig ny lösning som för två steg framåt?

Den specifika frågan för författarna är när man kan säga att människan blir bofast i södra Norrlands skogsbygder. Svårigheten ligger i att de vegetationshistoriska indikatorerna ger en långt tidigare tidpunkt än de arkeologiska. Den tentativa lösning som artikeln för fram för de oförenliga dateringarna är följande. I denna geografiska region fanns under lång tid flera grupper, som utnyttjade landskapets resurser på olika vis. Kanske inte samtidigt, utan mer växelvis. Dessa grupper och bosättningar har avsatt spår i pollenanalyserna, men få eller inga arkeologiska belägg – åtminstone inte ännu. Frågan om ”kolonisation” är därför felställd, människor har alltid rört sig i området sedan det blev isfritt och utnyttjat landskapets resurser för sin överlevnad. Artikeln är ett viktigt resultat från en lång diskussion inom Ängersjöprojektet, men också en startpunkt för en ny diskussion, med nya frågor.

Till utnyttjandet av utmarksresurser anknuter också arkeologen *Anna Sundbergs* artikel ”Jakt-ristningarna på Öjungsvallen”. Den publicerar ett mycket ovanligt och omfattande bildmaterial, väggristningar i en lada på en fäbodvall i Ängersjö. Ristningarna har utförts under flera sekel, ladan är uppförd av virke som fallts i mitten av 1600-talet. Men tolkningen av såväl ristningarna i sig som deras funktion är inte helt självklar. Sundberg tar upp flera möjligheter. Många bilder föreställer djur och fåglar och kan troligen knytas till jakt, en viktig del av resursutnyttjandet i skogsbygden. Här tycks bildvärlden vara mycket manlig. Andra består av årtal och initialer, de senare representerar både män och kvinnor, och liknar det man kallat fäbodristningar. Ristningarna utmanar vår tolkningsförmåga och fantasi, och som i den förra artikeln kan och bör diskussionen föras vidare.

Ekonomihistorikern *Maths Isacson*, en annan av deltagarna i Ängersjöprojektet, beskriver i sin artikel ”Byalagen som utvecklingskraft” hur en by på efterkrigstidens norrländska landsbygd hantlat en allt besvärligare försörjningssituation, med

minskade arbetstillfällena, stor utflyttning och en åldrande befolkning. Artikeln beskriver en lokal kultur med stark tradition av ett flexibelt och innovativt utnyttjande av befintliga och nyskapade resurser. Man bildade en rad olika föreningar för att sköta och utveckla allehanda gemensamma uppgifter. Genom att satsa på olika nya verksamheter som kulturarvsturism, bland annat ett skogsmuseum, och genom att knyta kontakter med forskarvärlden skapades både inkomster och arbetstillfällen. En nackdel var att man knöt upp sig till stora fasta anläggningar, som till exempel fotbollsplanen, tvättstugan, Folkets hus och skogsmuseet. Svårigheten att upprätthålla och sköta dessa uppgifter ökade så småningom när människan och hennes arbetskraft blev en allt knappare resurs. Den framtida utvecklingen av byns satsningar ter sig idag något oviss.

Resurser är och har alltid varit ändliga och konflikter om dem har ständigt uppstått mellan individer och mellan grupper. Om en sådan konflikt handlar medeltidsarkeologen *Mattias Karlssons* artikel. År 1529 saboterade tolv bönder i det danska Blekinge ärkesätets laxfiske i Mörrumsån. De släppte helt enkelt laxen fri att vandra vidare upp i ån, förbi de fasta fiskeanläggningarna. Reaktionen från överheten blev hård och bönderna hotades med böter och fredlöshet. Bönderna svarade med att inte infinna sig vid tinget.

Laxfisket i Mörrumsån var rikt redan på medeltiden och såväl kronan, kyrkan och de bofasta bönderna gjorde anspråk på det. Källmaterialet tillåter inte någon entydig förklaring till den aktuella konflikten, men författaren diskuterar en rad omständigheter som på såväl lång som kort sikt kan förklara böndernas handling. Förändrade fiskemetoder kan helt ha stängt av möjligheterna för laxen att vandra förbi anläggningarna. Därmed förlorade bönderna uppströms hela resursen. Detta kan ha utlöst aktionen. Men troligen har även ett uppdämt politiskt missnöje bland bönderna spelat roll. Skattepålagor och oroligheterna i samband med det så kallade Sören Norbys uppror åren innan, hade fört bönderna på kollisionkurs med centralmakten. Full klarhet om alla omständigheter går inte att nå.

Om Ängersjös och Mörrumsåns landskap låg i sina rikens relativa periferier, var Visingsö under tidig medeltid ett mycket centralt område. Kulturgeografen *Ådel Vestbö-Franzén*, som deltar i ett forskningsprojekt som studerar ön under medeltid och Vasatid, diskuterar i sin artikel en av de stora samhällsförändringarna under medeltiden – hur ett tidigare storgårdssystem med ofri arbetskraft ersattes av ett godssystem med landbodrift, en förändring vi kan se i stora delar av Västeuropa. Med hjälp av uppgifter från äldre kartor och andra skriftliga källor försöker författaren rekonstruera ett äldre odlingslandskap på Visingsö. Hennes resultat visar att en sådan så kallad retrogressiv kartanalys är fruktbar, även om hennes resultat än så länge är tentativa. Hon menar att Visingsö haft en mycket mer komplicerad odlings- och bebyggelsehistoria än man tidigare antagit. Förändringen till ett landbosystem, införandet av tvåsåde och sammanförandet av bebyggelsen till radbyar skedde troligen under 1200-talet, medan uppodlingen av betesmark till ny åkermark tog betydligt längre tid. Bebyggelseförändringarna var också omfattande under lång tid. Författaren menar att landskapet på Visingsö under tidig medeltid var starkt präglad av kungamaktens närvaro och behov, medan ön senare dominerades av frälset och kyrkan.

I numrets sista artikel redogör *Ulrika Bergström* och *Mia Geijer* för den nyligen publicerade *Kulturfastighetsutredningen*. Båda är verksamma inom kulturarvssektorn. Utredningen föreslår att staten endast ska äga och förvalta vissa kulturhistoriskt intressanta fastigheter, efter ett aktivt urval, och artikelförfattarna diskuterar bland annat svårigheterna med att göra sådana urval och konsekvenserna av dem.

Vi har alltså i detta nummer en rad spännande artiklar som alla slutar i relativt öppna forsknings- och tolkningsfrågor, och önskar alla välkomna till fortsatt diskussion.

Åsa Ahrland
& Bo Persson